

“Ομως ἡ διπλῆ αὐτὴ κατεύθυνση τῆς δραστηριότητος τοῦ μύθου πηγάζει ἀπὸ τὸ πρωταρχικὸ γεγονός, ὅτι ἡ ἀνθρώπινη ζωὴ, ἀν καὶ χρονικὴ, ὑπερβάλλει τὸν ἑαυτὸ της καὶ τὴ χρονικότητά της καὶ εἰσχωρεῖ εἰς τὸν χῶρον τῆς αἰωνιότητος, ἢ, ὅπως ὁ Schelling λέγει κάπου, πηγάζει ἀπὸ τὸ πρωταρχικὸ γεγονός ὅτι μόνον μέσα στὸν ἄνθρωπο παρουσιάζεται δλόκληρο τὸ εἶναι χωρὶς καμμιὰ ἀφαίρεση. Πόσο ὑψώνεται καὶ ἐντείνεται τὸ συναίσθημά μας γιὰ τὴ ζωὴ καὶ ποιά ἐνθερμη λαχτάρω γιὰ δράση κυριεύει τὴν ψυχὴ μας, ὅταν διαβάζουμε τὸ μῦθο τῆς Διοτίμας γιὰ τὸν ἔρωτα στὸ Συμπόσιο τοῦ Πλάτωνος! Δίχως μόχθο ἢ τέχνη τοῦ Πλάτωνος ἀνάβει μέσα μας ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος μιὰ φλογερὴ δίψα γιὰ τὴ ζωὴ, ἀπὸ τᾶλλο μέρος ἓνα πάθος γιὰ τὴν ιδέα, γιὰ τὸ ἐπέκεινα καὶ τὸ ὑπερβατικὸ. Ἡ ἱέρεια Διοτίμα μὲ τὴν ὑπέροχη παρουσία της καὶ τὴν εὐγένειά της ξυπνᾷ μέσα μας τόσο τὸ θαυμασμὸ γιὰ τὴν ιδέα ὅσο καὶ τὴν ἀγάπη γιὰ τὴ ζωὴ. Εἶναι ἀκριβῶς τοῦτο ἡ ἰδιοτυπία τοῦ φιλοσοφικοῦ μύθου νὰ συμφιλιώνη μέσα του φιλοσοφία, τέχνη καὶ ὀρησκεία. Εἶναι αὐτὸς τὸ σημεῖο συναντήσεως τῶν τριῶν βασικῶν κατευθύνσεων τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος.

Ἡ πλατωνικὴ διαλεκτικὴ εἶναι τὸ εὐγενέστερο ἐπίτευγμα τῆς φιλοσοφίας, ἐπειδὴ φέρνει τὸ ἀνθρώπινο πνεῦμα στὸν ἑαυτὸ του καὶ συγχρόνως ἀνακαλύπτει τὴν ἐσωτερικὴ σχέση, τὴν ἐνότητα ὅλων τῶν ἔργων τοῦ πνεύματος. Ὑπάρχει μιὰ ἐσωτερικὴ διαλεκτικὴ τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος, ἡ ὁποία καταγίνεται μὲ ὅλα τὰ εἶδη τῆς δραστηριότητός του, δηλαδή μιὰ ἐσωτερικὴ διαλεκτικὴ, ἡ ὁποία εἶναι ταυτόσημη μὲ τὴν πορεία τοῦ πνεύματος, ἀπὸ τὴ γνώση στὴν πράξη, ἀπὸ τὴν πράξη στὴν καλλιτεχνικὴ δημιουργία καὶ ἀπ’ αὐτὴν πάλι στὸ ὀρησκευτικὸ μυστικὸ ἢ μυστήριον. Ἡ καντιανὴ φιλοσοφία εἶναι κλασσικὸ παράδειγμα γι’ αὐτὴν τὴν ἐσωτερικὴ διαλεκτικὴ τοῦ πνεύματος. Ἴσως μάλιστα ὁ Κάντ νὰ μὴν ἔχη ὁ ἴδιος ἀκριβῆ συνείδηση τοῦ γεγονότος ὅτι τὰ κριτικά

του έργα ἐγεννήθησαν μετ' τρόπο διαλεκτικό, ἂν καὶ ἡ ἐπιανάστασις τῆς σκέψεως κατὰ τὴ νεώτερη ἐποχὴ ἐξελίξηται ἀπ' αὐτόν. Τὸ γεγονός ὅμως εἶναι ἀναμφισβήτητο.

Νὰ ὁμιλῇ κανεὶς γιὰ μιὰ διαλεκτικὴ ἔξω τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος εἶναι μιὰ «*contradictio in se*» Δὲν ὑπάρχει διαλεκτικὴ τῆς ὕλης, τῆς πραγματικότητος δίχως συνείδηση, δὲν ὑπάρχει ἄφρονη καὶ δίχως συνείδηση διαλεκτικὴ. Ὁ Ἐγγελοὺς δὲν εἶναι ἀνεύθυνος γι' αὐτὴ τὴν ἄφρονη διαλεκτικὴν, ἀκριβῶς ἐπειδὴ ὑπερέβαλε τὴ διαλεκτικὴν τοῦ πνεύματος. Ἡ λογικὴ, ἡ ὁποία φέρει εἰς φῶς τοὺς νόμους τοῦ πνεύματος, δὲν εἶναι κατὰ τὸν Ἐγγελοῦς κάτι χωριστὸ ἀπὸ τὴν πραγματικότητα, ἀλλὰ ἀποτελεῖ τὴν ἐσωτερικὴν ψυχὴν καὶ τὴν δομητικὴν δυνάμειν τῆς. Τοῦτο ἀκριβῶς ὁδήγησε τὸν Μάρξ στὴν ὑλοποίησιν τῆς διαλεκτικῆς. Ἡ ἀλήθεια ὅμως εἶναι ἄλλη: ἡ φύσις ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος καὶ ὁ Θεὸς ἀπὸ τὸ ἄλλο ἀποτελοῦν τὰ ὅρια τῆς διαλεκτικῆς. Μὲ ἄλλα λόγια, μόνον τὸ ἀνθρώπινο αὐτοσυνείδητο πνεῦμα κινεῖται μετ' διαλεκτικὴν ἐλευθερίαν ἀπὸ τὴ μιὰ μορφήν τῆς δραστηριότητός του εἰς τὴν ἄλλη. Ὁ ἄνθρωπος κινεῖται ἐσωτερικῶς ἀπὸ τὴν ἄγνοια εἰς τὴν γνῶσιν, ἀπὸ τὴ θεωρίαν εἰς τὴν πράξιν καὶ ἀπὸ αὐτὴν εἰς ἄλλας μορφὰς τῆς πνευματικῆς δραστηριότητος.

Μὲ τὴν γνῶσιν «*σώζει*» ὁ ἄνθρωπος λογικῶς τὰ φαινόμενα καὶ τὰ καλούμενα πράγματα, δηλαδή τὰ φέρει εἰς λογικὴν σχέσιν καὶ ἔτσι τὰ ἐξηγεῖ. Μὲ τὴν πράξιν αὐτὴ τοῦ πνεύματος ὁ ἄνθρωπος ἐλευθερώνεται ἀπὸ τὸ τυχαῖον τῶν αἰσθησέων του καὶ τῆς ἄγνοιας, ἀρῆνει αὐτόθελόν του τὸν παρῶν δεισὸν τῆς λογικῆς ἀβωότητος καὶ ἔτσι ἐπιτυγχάνει ἓνα βαθμὸν ἐλευθερίας. Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος μετ' τὴ βούλησίν του ὁ ἄνθρωπος φέρνει εἰς φῶς ἓνα νέο κόσμον, τὸν κόσμον τῶν ἠθικῶν ἀξιών καὶ ἔτσι ὑπερνικᾷ τὴν ἀπλὴν φυσικότητά του ἢ, ὅπως λέγει ὁ Ἐγγελοὺς, τὴν ἀναρεῖ. Ἄν εἶχαμε μόνον γνῶσιν, ἦσαν παράδοξο καὶ ἂν φαινόταν τοῦτο, τότε δὲν θὰ ἦμεθα ἀκόμη ἄνθρωποι. Μὲ τὴ θέλησιν ὑπερνικοῦμε τὸ ἀπλὸ «*εἶναι*», ὅπου

μᾶς δένει ἡ θεωρητικὴ μας στάση, καὶ προχωροῦμε σ' αὐτὸ πού ὄχι ἀπλῶς εἶναι, ἀλλὰ π ρ έ π ε ι ν ἄ ε ἶ ν α ι. Μὲ τὴ γνώση συλλαμβάνομε πάντοτε τὸ εἶναι, εἴμαστε δεμένοι μὲ ἓνα εἶναι. Τοῦναντίον μὲ τὴν πράξη ἀφίνομε τὴν καθαρὴ θεώρηση τοῦ εἶναι, τοῦ ἐστὶ καί, ὅπως λέγει ὁ Ἀριστοτέλης, καταγινόμαστε μὲ κάτι πού πρέπει νὰ εἶναι, μὲ ἓνα «ἐσόμενον», κινούμεθα ἀπὸ αὐτὸ πού εἶναι ἔτσι σὲ κάτι ἄλλο πού εἶναι ἄλλοιῶς καὶ πού συγχρόνως πρέπει νὰ εἶναι.

Μὲ τὴν πράξη εἴμαστε ἐν τῷ γίνεσθαι, γινόμαστε αὐτὸ πού πρέπει νὰ γίνωμε. Μὲ αὐτὸ ἐπιτυγχάνομε μιὰ ἀνώτερη ἐλευθερία ἀπ' αὐτὴν πού ἔχομε μὲ τὴν ἀπλὴ γνώση. Ὁ Πλάτων ὁμιλεῖ περὶ τῆς ἰδέας τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τὴν χαρακτηρίζει ὡς τὸ μέγιστον μάθημα τῆς διαλεκτικῆς. Καὶ ὁ Κᾶντ ὁμιλεῖ γιὰ τὰ πρωτεῖα τῆς πράξεως ἀπέναντι τῆς θεωρίας. Τὸ ἴδιο πρόβλημα βασανίζει τὸν Γκαῖτε εἰς τὸν Φάουστ, ὅπου μεταρράζει τὴν πρώτη φράση τοῦ κατὰ Ἰωάννην Ευαγγελίου καὶ καταλήγει νὰ δώσῃ τὰ πρωτεῖα στὴν πράξη, ἀροῦ ἀποδίδει τὸ ἑλληνικὸ «ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ λόγος» στὴ γλωσσῶν του μὲ τὸ «ἐν ἀρχῇ ἦν ἡ πράξις». Ἡ μετάφραση αὐτὴ προσδιορίζει τὴν περαιτέρω πορεία τῆς τραγωδίας, ἰδίως στὸ δεύτερο μέρος τοῦ Φάουστ.

Ἀλλὰ οὔτε στὴ νόηση καὶ τὴ γνώση οὔτε στὴ βούληση καὶ τὴν πράξη ἔχομε κάτι τελευταῖο, δηλαδή ἡ ἐλευθερία μας μέσα σ' αὐτὲς τὶς σφαιρὲς τοῦ πνεύματος καὶ τῆς ζωῆς εἶναι πάντοτε περιορισμένη. Μέσα στὴ γνώση εἶναι περιορισμένη ἀπὸ ἐκεῖνο πού ἀκόμα δὲν γνωρίζομε καὶ μέσα στὴν πράξη ἀπὸ ἐκεῖνο πού ἀκόμα δὲν ἔχομε κάμει. Οὔτε ἡ γνώση οὔτε ἡ πράξη τελειώνουν ποτέ, ἀλλὰ οὔτε καὶ εἶναι δυνατόν νὰ τελειώσουν. Ὁ ἄνθρωπος τόσο μέσα στὴ γνώση ὅσο καὶ μέσα στὴν πράξη παραμένει ἓνα ἀπόσπασμα, εἶναι πάντοτε καθ' ὁδόν, καὶ ἀπὸ μία ἀποψη εἶναι πάντοτε διαιφευσμένος. Ἡ κατάρα τῆς γνώσεως μένει πάντοτε τὸ σύμβολο τῆς διαιφεύσεως τοῦ ἀνθρώπου.

“Ομως ἡ ζωὴ τοῦ πνεύματος ἔχει καὶ ἄλλες ἀκόμη διαστάσεις. Τὸ περαιτέρω διαλεκτικὸ ἕκμα τοῦ πνεύματος φέρνει τὸν ἄνθρωπο στὴν τέχνη, σ’ αὐτὸ ποῦ ὁ Ἰλιάτων ὠνόμασε ποίηση, δηλαδὴ δημιουργία. Μέσα στὴν ποιητικὴ αὐτὴ δημιουργία τὸ πνεῦμα ἡρεμεῖ, ἂν καὶ κινεῖται, γιατί πνεῦμα χωρὶς κίνηση, καὶ μάλιστα χωρὶς αὐτοκίνηση, δὲν εἶναι νοητό. Μὲ τὰ καλλιτεχνικά του δημιουργήματα ὁ ἄνθρωπος φέρνει εἰς φῶς ἓνα κόσμο εἰκόνων, μορφῶν καὶ τόνων, ὅπου αἰσθάνεται τὸν ἑαυτό του ἐλεύθερο τόσο ἀπὸ τὴ σιδερένια συνέχεια τῆς λογικῆς, ὅσο κι’ ἀπὸ τὴν κατηγορικὴ ἀξιοπρέπεια τοῦ δέοντος, δηλαδὴ τῶν ἠθικῶν αἰτημάτων, ἂν καὶ ἡ νέα αὐτὴ ἐλευθερία τῶν καλλιτεχνικῶν μορφῶν προϋποθέτει καὶ τὴ γνώση καὶ τὴν πράξη. Ὁ Νίτσε λέγει: «ἔχομε τὴν τέχνη γιὰ νὰ μὴ χαντακωθοῦμε ἀπὸ τὴν ἀλήθεια, δηλαδὴ ἀπὸ τὴ γνώση».

Μὲ τὴν δημιουργία τῆς τέχνης ὁ ἄνθρωπος ἐπιτυγχάνει ἓνα ἄλλο εἶδος ἐλευθερίας, τὸ ὁποῖον εἶναι ριζικῶς διάφορον ἀπὸ τὴν ἐλευθερία τῆς γνώσεως καὶ τῆς πράξεως. Εἶναι ἡ εἰδικὴ ἐνέργεια τοῦ ἔργου τῆς τέχνης, ὅτι συμριλιώνει τὴ θνητὴ ζωὴ, δηλαδὴ τὴν τραγικότητα τῆς ζωῆς μὲ τὴν ὁμορφιά. Μέσα στὸ ἔργο τῆς τέχνης ἡ ζωὴ ὑψώνεται ἀπὸ τὴ φθαρτὴ στὴν ἀφθαρτὴ σφαῖρα. Οἱ φευγαλέες στιγμὲς τῆς ζωῆς διαιώνονται μέσα στὸ ἔργο τῆς τέχνης, καὶ ὅταν τὸ χαιρόμαστε, συμβαίνει μέσα μας ν’ ἀγγίζωμε τὴν αἰωνιότητα. Ναι, ἡ ὑψηλὴ τέχνη μᾶς ὀδηγεῖ, ὅπως θὰ ἔλεγε ὁ Ἰκαῖτε, στὶς μητέρες, στὶς ιδέες τῆς δημιουργίας μὲ ἓνα τρόπο ὁλωσδιόλου διάφορο ἀπὸ τὴ διαλεκτικὴ. Στὴν ὑψηλὴ τέχνη βλέπομε τὶς ιδέες ἐνσώματες μπροστὰ μας ἢ τὶς ἀκοῦμε νὰ περνᾶνε πλάϊ μας.

“Ομως ὁ ἄνθρωπος παρ’ ὅλα αὐτὰ τὰ εἶδη τῆς ἐλευθερίας καὶ τοῦ πληρώματος τῆς ζωῆς του, μένει κατὰ βάθος ἀνικανοποίητος, ἀσυμφιλίωτος μὲ τὸν ἑαυτό του καὶ ἀλύτρωτος ἀπὸ τὸ χρόνο. Μέσα στὸ πεδίου τῆς γνώσεως ὁ ἄνθρωπος

πος, ἂν καὶ ἐπιτυγχάνει σημαντικὴ ἐλευθερία, μένει διχασμέ-
νος, γιατί μέσα στὴ γνώση ὑπάρχουν τέσσερα στοιχεῖα, τὸ
ἐγώ, τὸ ἀντικείμενο, ἡ ἐνέργεια τῆς γνώσεως καὶ τὸ νόημά
της. Τὸ σημαντικό ἐδῶ εἶναι ὅτι κατὰ τὴν πραγμάτωση τῆς
γνώσεως τὰ τέσσερα αὐτὰ στοιχεῖα δὲν συμπίπτουν ποτέ.
Συγχρόνως ὑπάρχει καὶ ἐκεῖνο ποὺ δὲν ἔχομε γνωρίσει ἀκό-
μη, τὸ ὁποῖον κατὰ παράδοξο τρόπο μὲ τὴν πρόοδο τῆς γνώ-
σεως ὁλοένα μεγαλώνει. Μὲ ἄλλα λόγια, ὁ ἄνθρωπος στὴ γνώ-
ση δὲν συμπίπτει ποτέ μὲ τὸ εἶναι, μένει πάντοτε κάτι ἄλλο
ἀπὸ ἐκεῖνο ποὺ γνωρίζει καὶ ἀπὸ ἐκεῖνο ποὺ δὲν ἔχει γνω-
ρίσει ἀκόμη. Ὁ διχασμὸς ὑποκειμένου καὶ ἀντικειμένου στὴ
γνώση δὲν ἀναιρεῖται ποτέ. Ποτὲ ἐδῶ μέσα δὲν φθάνομε
στὴν ταύτιση τῶν δύο ὄρων, δηλαδὴ ὑποκειμένου καὶ ἀν-
τικειμένου. Τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ μέσα σὲ ὄλους τοὺς ἄλλους
τρόπους ἀντικειμενικοποιήσεως τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος.

Στὸν ἠθικὸ κόσμο ὁ ἄνθρωπος μένει πάντοτε ἐντεῦθεν
τῆς πλήρους ἐκπληρώσεως τοῦ ἠθικοῦ του χρέους, καὶ στὸν
κόσμο τῆς τέχνης ἱκανοποιεῖ βεβαίως ὁ ἄνθρωπος τὸν πόθο
του πρὸς δημιουργία, ἀλλὰ καμμιά μορφή μέσα στὴν τέχνη
δὲν εἶναι ἀπόλυτη μὲ τὴν ἔννοια ὅτι ἀποκλείει τὰ ἄλλα. Ἡθι-
κὴ ζωὴ καὶ καλλιτεχνικὴ δημιουργία ἀνοίγουν βεβαίως με-
γάλες προοπτικὲς στὴν ἀνθρώπινη ζωὴ ποὺ φθάνουν ὡς τὸ
αἰώνιο, ἀλλὰ δὲν εἶναι ποτὲ πλήρεις μὲ τὴν ἔννοια ὅτι πέρα
ἀπὸ αὐτὲς δὲν ὑπάρχει τίποτ' ἄλλο.

Αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος ποὺ ὁ ἄνθρωπος συνειδητὰ ἢ μὴ
συνειδητὰ αἰσθάνεται τὴν ὁρμὴ νὰ προχωρήσῃ ὡς τὸ ἀπόλυ-
το, ποὺ ἀναλαμβάνει τὸ τόλμημα νὰ προχωρήσῃ πέρα ἀπὸ ὅ-
λα τὰ χάσματα καὶ ἐκεῖ νὰ ἐνωθῇ μὲ τὸ ἀπόλυτο. Ἡ ὁρμὴ αὐ-
τὴ τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὴν ἀπόλυτη ἀρχὴ παντὸς εἶδους τοῦ
εἶναι, ἡ ἀναίρεση αὐτὴ ὄλων τῶν διαφορῶν — ἔστω καὶ ἂν
εἶναι κατορθωτὴ μόνο σὲ ὠρισμένες στιγμὲς τῆς ζωῆς του —
καὶ τοῦ χρόνου, δὲν σημαίνει τίποτ' ἄλλο παρὰ τὴ θρησκεία.
Ζωὴ καὶ κόσμος — κι' ἐδῶ ἀκριβῶς ἔγκειται ἡ οὐσία τῆς θρη-

σκείας — δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ κατασιγάσουν, νὰ ικανοποιήσουν τὴν ἀτεριμάτιστη ὁρμὴ τῆς ψυχῆς, ἐπειδὴ ἀκριβῶς ποθοῦμε τὴν αἰώνια πηγὴ μας. Ὑπάρχει μιὰ ἐσωτερικὴ ἀναγκαιότης ἀνεξάρτητη ἀπὸ ὅλα τὰ ὀρησκευτικὰ σύμβολα καὶ τὶς ἐξωτερικὲς μορφές τῆς ὀρησκείας, ἡ ὁποία ἐπιναυφέρει τὴν ψυχὴ μας ἀπὸ τὸν βέβηλο πρὸς τὸν ἱερὸ κόσμο, ὅα ἔλεγα πρὸς τὴν ἁγία ἐστία τοῦ εἶναι.

Κάθε θετικὴ ὀρησκεία — καὶ ἰδίως οἱ ὑψηλές ὀρησκεῖες — δὲν θέλουν τίποτε ἄλλο παρὰ νὰ ικανοποιήσουν αὐτὴν τὴν ἀκόρεστη ὁρμὴ τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς, τὴν ὁποίαν τίποτε ἄλλο δὲν ικανοποιεῖ. Εἰρήνη μέσα μας εἶναι ἡ οὐσία κάθε ὀρησκευτικότητος. Τὴν ἐσωτερικὴ αὐτὴ τάση τῆς ψυχῆς τοῦ ἄνθρωπου δὲν μπορεῖ οὔτε νὰ τὴν ξεφύγῃ οὔτε μπορεῖ νὰ τὴν καταπιέσῃ. Ἄν ὅμως παρὰ ταῦτα ἐπιχειρεῖ νὰ πράξῃ τοῦτο — ὅπως καμμιά φορὰ συμβαίνει — τότε ἡ τάση αὐτὴ ἐμφανίζεται γρήγορα μὲ ἄλλη μορφή, εἴτε ὡς θεοποίηση τοῦ κόσμου εἴτε τῆς πολιτείας ἢ ὡς ἀποθέωση τοῦ ἑαυτοῦ του, ἢ μάλιστα ἐμφανίζεται ὡς κίνδυνος τῆς αὐτοκαταστροφῆς τοῦ ἀνθρώπου, πράγμα ποὺ συμβαίνει καὶ σήμερι. Τὸ κύριον χαρακτηριστικὸν τῆς ὀρησκευτικῆς συμπεριφορᾶς τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ὅτι ἡ συμπεριφορὰ αὐτὴ ἀποτελεῖ ἓνα ὑπερθετικὸν μέσα του, δηλαδὴ ὅτι αὐτὴ ὑπερβάλλει ὅλα τὰ ἄλλα εἶδη συμπεριφορᾶς. Τὸ «ὑπερβάλλει» σημαίνει ἐδῶ ὅτι προχωρεῖ πέρα ἀπ' ὅλα τὰ ἄλλα.

Ὅ,τι εἶναι πέρα ἀπὸ κάθε λογικὴν, δηλαδὴ τὸ παρὰ τὸ ἔξο, τοῦτο εἶναι ὁ τόσο ἀγαπημένος καὶ τόσο ἐξοινημένος τελικὸς σκοπὸς τῆς ὀρησκευτικῆς λαχτάρας τῆς ψυχῆς. Στὴ ὀρησκεία, λέγει ὁ Ἰγγελοσ, «ρέουν ὅλα τὰ ρεῖματα τῆς λήθης, ἀπ' αὐτὰ πίνει ἡ ψυχὴ, μέσα σ' αὐτὰ βυθίζει κάθε πόνον καὶ ὅλες τὶς σκληρότητες καὶ τὶς σκοτεινότητες τοῦ κόσμου τὶς μεταβάλλει σὲ μιὰ θνευτὴ εἰκόνα καὶ τὶς φωτίζει μὲ τὴν αἴγλη τοῦ αἰωνίου».

Ὅταν ὁ ἄνθρωπος συμπεριφέρεται ὀρησκευτικῶσ δὲν

θέλει νὰ ἀποκτήσῃ γνώση, ἀλλὰ θέλει νὰ παραδοθῆι στὸ ἀπόλυτο, τοῦ ὁποίου ἡ ἀποκάλυψη ἐνώνει τὰ πάντα καὶ γεφυρώνει ὅλα τὰ ὅρια καὶ ὅλες τὶς διαφορές. Στὴ θρησκευτικὴ σχέση τῆς ψυχῆς μὲ τὸ ἀπόλυτο, τὸ ὁποῖον προσλαμβάνει διάφορες μορφές, βλέπομε τὸν κόσμον ἀπὸ τὸν χῶρον τοῦ ἐπέκεινα, τὸν φωτίζομε ἀπ' ἐκεῖ καὶ ἔτσι παρουσιάζεται διαφανῆς καὶ συμβολικὸς καὶ συγχρόνως χάνει τὴν σιδερένια ἀναγκαιότητά του. Ὁ ἄνθρωπος τότε αἰσθάνεται λυτρωμένος. Ἡ σχέση ὅμως αὐτὴ εἶναι δυνατὴ μόνον μὲ μιὰ μεταλογικὴ ἐνέργεια τῆς ψυχῆς, ἀπὸ τὴν ὁποία πηγάζει κάθε γνήσια θρησκευτικὴ πίστη. Γι' αὐτὸ ἀκριβῶς ἡ πίστις, ὡς πρὸς τὴν οὐσίαν της εἶναι ἀπόλυτη, δηλαδὴ εἶναι πέρα ἀπὸ κάθε λογικὴ. Καμμιά λογικὴ δὲν εἶναι σὲ θέση νὰ ὑποστηρίξῃ ὡς πρὸς τὴν οὐσίαν της τὴν θρησκευτικὴν πίστιν ἢ νὰ τὴν ἐπικυρώσῃ, ἐπειδὴ ἀκριβῶς ἡ πίστις εἶναι πέρα ἀπὸ τὰ ὅρια τῆς λογικῆς. Ἐπίσης ἡ θρησκευτικὴ πίστις τοῦ ἀνθρώπου δὲν χρειάζεται καμμιά λογικὴ ὑποστήριξιν, ἐπειδὴ ἡ λογικὴ μεταβάλλει τὴν οὐσίαν της καὶ μειώνει τὴν σημασίαν της γιὰ νὰ μὴν ποῦμε ὅτι στὸ τέλος τὴν καταστρέφει ἐξ ὀλοκλήρου.

Ἄλλο πρᾶγμα εἶναι ὅταν ἡ φιλοσοφία ὁμιλῆ γιὰ τὴν θρησκευτικὴν πεῖρα τοῦ ἀνθρώπου καὶ γιὰ τὴν οὐσίαν τῆς θρησκείας. Ἡ φιλοσοφία θέλει νὰ κατανοήσῃ καὶ τὴν θρησκείαν. Δὲν θέλει νὰ τὴν ὑποστηρίξῃ, πρῶτον γιὰτὶ ἡ θρησκεία δὲν ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ ὑποστήριξιν καὶ δεύτερον γιὰτὶ ἡ φιλοσοφία δὲν μπορεῖ νὰ πράξῃ τοῦτο. Εἶναι μέσα στὴν οὐσίαν τῆς φιλοσοφίας τὸ νὰ θέλῃ νὰ κατανοήσῃ τὰ πάντα. Ὅπως ἡ ἐπιστήμη, κατὰ τὸν κλασσικὸ ὀρισμὸ ποὺ ἔδωκε σ' αὐτὴν ἡ Ἀκαδημία τοῦ Πλάτωνος, ἔγκειται στὸ ὅτι ἔρχεται νὰ σώσῃ τὰ φαινόμενα («σώζειν τὰ φαινόμενα»), δηλαδὴ νὰ προσκομίσῃ λόγους γιὰ τὴν ἐξήγησίν τους, ἔτσι μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι ἡ φιλοσοφία ἔχει ὡς ἔργον νὰ σώσῃ τὰ φαινόμενα τοῦ πνεύματος, δηλαδὴ νὰ κατανοήσῃ τὶς διάφορες διαστάσεις τῆς συνειδήσεως τοῦ ἀνθρώπου ὡς πρὸς τὴν οὐσίαν τους καὶ τὴν δια-

λεκτική σχέση μεταξύ των. Ἡ φιλοσοφία τότε γίνεται φαινομενολογία τοῦ πνεύματος. Ἐὰ φαινόμενα τοῦ πνεύματος εἶναι ἢ ἐπιστήμη, ὁ ἠθικὸς κόσμος, ἢ τέχνη, ἢ πολιτεία καὶ τέλος ἢ τεχνική καὶ ἢ οἰκονομία, ἐπειδὴ καὶ αὐτὰ ἀνάγονται στὸ ἀνθρώπινο πνεῦμα. Ὑπάρχουν θεμελιακές, διαλεκτικές σχέσεις μεταξύ ὅλων αὐτῶν τῶν ἀντικειμενικῶν ἐμφανίσεων τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος, ὅπως ἐπίσης ὑπάρχουν καὶ ἀμοιβαῖοι περιορισμοί, οἱ ὁποῖοι κατάγονται ἀπὸ τὴν φύση τοῦ πνεύματος. Ἡ φιλοσοφία ἔχει ὡς ἔργο νὰ ἀνακαλύψῃ ὅλες αὐτὲς τὶς διαλεκτικές σχέσεις, νὰ τὶς θεμελιώσῃ καὶ τέλος νὰ τὶς ἀναγάγῃ στὴν ἐνότητα τοῦ πνεύματος — καὶ τοῦτο πράττει πάντοτε μὲ ἔννοιες. Μὲ αὐτὲς προσπαθεῖ ἡ φιλοσοφία νὰ κατανοήσῃ τὴν ἐνότητα τοῦ πνεύματος καὶ τὴν ἐνότητα τοῦ κόσμου. Ἄν νοήσωμε ἔτσι τὴν φιλοσοφία, τότε, ὅπως λέγει: Ἐγὼ, αὐτὴ εἶναι ἡ τελευταία μορφή τοῦ πνεύματος, τὸ ὁποῖον δίδει στὸ πλήρες καὶ ἀληθινὸ περιεχόμενό του καὶ τὴ μορφή τοῦ Ἐγώ.

ΠΟΛΙΤΕΙΑ, ΔΙΚΑΙΟΝ ΚΑΙ ΕΘΝΟΣ

Σταθερόν ἀντικείμενον τῆς πολιτικῆς εἶναι πάντοτε ἡ ζῶσα Πολιτεία μὲ τὰ προβλήματα τῆς καὶ τοὺς σκοποὺς τῆς. Ἡ πολιτικὴ ὅμως εἶναι τέχνη καὶ μάλιστα ἡ ἀνωτάτη τέχνη τῆς ζωῆς. Περὶ τῆς τέχνης αὐτῆς καὶ τοῦ ἀντικειμένου τῆς, δηλαδή τῆς πολιτείας, ἐφιλοσόφησαν πρῶτοι οἱ Ἕλληνες, οἱ ὅποιοι κατ' οὐσίαν ἱδρυσαν πρῶτοι καὶ τὴν πολιτείαν ἐπὶ τῆς γῆς, δηλαδή τὴν πολιτικὴν ἐκείνην κοινότητα, ὅπου οἱ ἄνθρωποι ἔχουν τὸ δικαίωμα τῆς ἰσοτιμίας καὶ τῆς ἰσηγορίας. Τὸ δικαίωμα ὅμως τοῦτο ἐπέβαλεν εἰς τοὺς πολίτας τὸ βαρὺν χρέος νὰ γνωρίζουν τὰ μεγάλα καὶ βασικὰ προβλήματα τῆς πολιτείας, ἄλλως τὸ δικαίωμα τοῦλάχιστον τοῦ λόγου, δηλαδή τῆς ἰσηγορίας, ἔμενε κενὸς λόγος.

Προτοῦ οἱ Ἕλληνες ἱδρύσουν τὴν πολιτείαν ὑπῆρξαν ἐπὶ τῆς γῆς Κράτη, καὶ μάλιστα κράτη μεγάλα καὶ ἰσχυρά. Ὅμως τὰ κράτη αὐτὰ δὲν ἦσαν πολιτεῖαι, δηλαδή εἶχαν ὑπηκόους, ὑποτακτικούς, ὄχι ὅμως καὶ πολίτας. Ἡ πολιτεία διαφέρει ἀπὸ τὸ κράτος κατὰ τοῦτο, ὅτι στηρίζεται εἰς τὴν πολιτικὴν αὐτοσυνειδησίαν τῶν πολιτῶν. Σύμβολον αὐτῆς τῆς πολιτικῆς αὐτοσυνειδησίας τῶν πολιτῶν, καὶ μάλιστα τῆς Ἀθηναίων πολιτείας, εἶναι ὁ Παρθενών, τοῦ ὁποίου οἱ κίονες βαστάζουν ἰσοδυνάμως τὴν στέγην του. Ἔτσι καὶ οἱ Ἀθηναῖοι πολῖται βαστάζουν τὴν στέγην τῆς Ἀθηναίων πολιτείας ἢ μᾶλλον αὐτὴν ταύτην τὴν πολιτείαν, δηλαδή τὸ πνεῦμα καὶ τοὺς θεσμούς τῆς.

Πιστεύεται συνήθως και υποστηρίζεται ὅτι οἱ Ῥωμαῖοι εἶναι οἱ δημιουργοὶ τῆς πολιτείας καὶ τοῦ δικαίου καὶ ὅτι ἡ συμβολὴ τῆς Ῥώμης εἰς τὸ πνεῦμα τῆς Εὐρώπης ἔγκειται εἰς τοῦτο. Ὅμως ἡ ἀλήθεια εἶναι ἄλλη. Οἱ Ῥωμαῖοι ἐδημιούργησαν ὄχι τὴν πολιτείαν ἀλλὰ τὸ imperium, τὸ δὲ imperium εἶναι τὸ ρωμαϊκὸν κράτος, τὸ ὁποῖον ἀφομοιώνει καὶ ἀναλίσκει πολιτείας καὶ ἔθνη. Τὸ imperium εἶναι κρατικὸν μεγαθήριον τὸ ὁποῖον ἀπλώνει τὴν δύναμιν του ἕως τὰ πέρατα τοῦ κόσμου, ἐνῶ ἡ πολιτεία εἶναι ὀργανικὸν σύστημα ἀξιών, τὸ ὁποῖον ἐκρράζει τὸ πνεῦμα τῆς πόλεως ἢ ἔστω περισσοτέρων πόλεων, τὸ δὲ πνεῦμα τοῦτο φέρεται ὀργανικῶς ἀπὸ τὴν ψυχὴν καὶ τὴν πολιτικὴν αὐτοσυνειδησίαν τῶν πολιτῶν.

Ὅμως, ὅπως εἶπα πρὶν, οἱ Ἕλληνες ὄχι μόνον ἰδρυσαν τὴν πολιτείαν καὶ ἐδημιούργησαν τὴν πολιτικὴν τέχνην, ἀλλὰ καὶ ἐφιλοσόφησαν περὶ τῆς πολιτείας καὶ τῆς πολιτικῆς τέχνης. Ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης εἶναι οἱ μεγάλοι φιλόσοφοι τῆς πολιτείας καὶ τῆς πολιτικῆς τέχνης. Ἡ Πολιτεία καὶ οἱ Νόμοι τοῦ Πλάτωνος καθὼς καὶ τὰ Πολιτικά τοῦ Ἀριστοτέλους ἀποτελοῦν τὰ μεγάλα μνημεῖα τῆς πολιτικῆς φιλοσοφίας τῶν Ἑλλήνων. Ἡ ἀρχαία πολιτεία τῶν Ἑλλήνων δὲν ὑπάρχει πλέον, ὑπάρχει ὁμως καὶ θὰ ὑπάρχη πάντοτε ἡ φιλοσοφία τῶν Ἑλλήνων περὶ πολιτείας καὶ πολιτικῆς τέχνης. Ὅταν κατὰ τὸ τέλος τοῦ Μεσαίωνος κατηργήθη εἰς τὴν Λύσιν τὸ imperium καὶ ἀνέκυψαν τὰ ἔθνη ὡς χωρισταὶ πολιτικαὶ φυσιολογίαι, ἡ ἀναγεννηθεῖσα τότε φιλοσοφία ἐστράφη καὶ πρὸς τὰ μεγάλα μνημεῖα τῆς πολιτικῆς φιλοσοφίας τῶν Ἑλλήνων, τὰ ὁποῖα ἔκτοτε ἀποτελοῦν τὴν βάσιν ὅλης τῆς πολιτικῆς φιλοσοφίας τοῦ νεωτέρου πολιτισμοῦ.

Ἐνῶ ὁμως οἱ Ἕλληνες ἐφιλοσόφησαν περὶ πολιτείας καὶ πολιτικῆς τέχνης, δὲν ἐφιλοσόφησαν περὶ ἔθνους, ἂν καὶ εἶχαν ζωηρὰν ἐθνικὴν συνείδησιν ἀπὸ τὴν ἐποχὴν τοῦ Ὀμήρου. Βεβαίως καὶ ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης θίγουν τὸ θέμα τοῦτο. Ὁ Πλάτων ὁμιλεῖ περὶ πολιτικοῦ γένους καὶ

συνιστᾷ εἰς τοὺς Ἑλληνας κατὰ τοὺς μεταξύ των πολέμους νὰ φερίδωνται τοῦ ἑλληνικοῦ γένους, ἐπίσης καὶ ὁ Ἀριστοτέλης ὁμιλεῖ περὶ ἑλληνικοῦ γένους. Ἐρωτᾶται, διατί δὲν ἐφιλοσόφησαν περὶ τῆς ἐννοίας τοῦ γένους οἱ Ἑλληνες. Ἡ ἀπάντησις νομίζω ὅτι πρέπει νὰ ζητηθῆ εἰς τὰ ἴδια τὰ πράγματα. Οἱ Ἑλληνες εἶχαν τόσον ἔντονον τὸ συναίσθημα τῆς ὑπεροχῆς ἀπέναντι τῶν ἄλλων λαῶν καὶ συγχρόνως ἦσαν τόσον βέβαιοι — καὶ μάλιστα θρησκευτικῶς, μεταφυσικῶς — ὅτι ἀπετέλουν χωριστὸν γένος, ἔθνος, ὥστε ὡς πρὸς αὐτὸ δὲν εἶχαν ἀνάγκη νὰ φιλοσοφήσουν.

Τὸ πρόβλημα τοῦ ἔθνους ἐγεννήθη κυρίως κατὰ τὴν Ἀναγέννησιν καὶ ἔκτοτε ἀπετέλεσεν ἀντικείμενον τοῦ φιλοσοφικοῦ στοχασμοῦ. Ἐκεῖνος ὅμως ὁ ὁποῖος ἀπεσαφήνισε φιλοσοφικῶς τὴν ἐννοίαν τοῦ ἔθνους εἶναι ὁ Kant, ὁ ὁποῖος κατέληξε νὰ εἴπῃ, ὅτι εἶναι πρόθεσις τῆς Θείας Προνοίας νὰ μὴ συγχωνεύωνται ἀλλὰ νὰ ὑφίστανται εἰς τὴν ἱστορίαν τὰ ἔθνη ἀντιμαχόμενα πρὸς ἄλληλα. Ἀπ' αὐτὴν τὴν διαλεκτικὴν πάλιν, ὅπως θὰ ἔλεγεν ὁ Ἐγγελοσ, μεταξύ τῶν λαῶν, προάγεται ὁ πολιτισμὸς, δηλαδή τὸ ἓνα καὶ ἀδιαίρετον πνεῦμα τῆς ἱστορίας φθάνει εἰς τὴν αὐτογνωσίαν καὶ αὐτοσυνειδησίαν. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ἡ ἱστορία δουλεύει πάντοτε μὲ ἔθνη καὶ ὅτι, παρὰ τὴν γνώμην τοῦ Ἐγγέλου, ὁ ὁποῖος διδάσκει ὅτι, ἴσαξ ἓνα ἔθνος χρησιμοποιοθῆ ἀπὸ τὴν διαλεκτικὴν τῆς ἱστορίας, ἀναλίσκεται ἐξ ὀλοκλήρου, ὑπάρχουν ἐπὶ τῆς σκηνῆς τῆς ἱστορίας ἔθνη ἀπὸ ἀρχαιοτάτων χρόνων χωρὶς νὰ ἀναλωθοῦν ἱστορικῶς. Ἀποτελεῖ δὲ τραγικὴν εἰρωνείαν τὸ γεγονὸς ὅτι καθ' ἣν ἐποχὴν ὁ Ἐγγελοσ ἔγραφε τὴν γνώμην του αὐτὴν τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος, τὸ ὁποῖον καὶ ὁ ἴδιος ἐθεώρει ἀναλωθὲν, εἰσῆρχετο εἰς τὴν πολιτικὴν σκηνὴν τῆς ἱστορίας ἐκ νέου κατὰ τρόπον τόσον ἀκμαῖον, ὥστε νὰ συγκινήσῃ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ὅλους τοὺς λαοὺς τῆς Εὐρώπης.

Ἀλλὰ εἶναι καιρὸς νὰ ἀφήσωμεν τὴν ἱστορίαν καὶ νὰ εἰσέλθωμεν εἰς τὴν οὐσίαν τῶν προβλημάτων τὰ ὁποῖα κυρίως πρόκειται νὰ μᾶς ἀπασχολήσουν, δηλαδή τοῦ προβλήμα-

τος τῆς πολιτείας, τοῦ δικαίου καὶ τοῦ ἔθνους. Τὰ προβλήματα αὐτά, ἂν καὶ ποτὲ δὲν ταυτίζονται εἰς τὴν οὐσίαν των, ὁμως συνδέονται βαθύτατα τὸ ἓνα μὲ τὸ ἄλλο. Τὸ ἔθνος ἀποτελεῖ κυρίως κοινότητα ψυχῆς καὶ πνεύματος. Τοῦτο εἶναι τὸ καίριον γνώρισμά του, ὅτι ἀποτελεῖ κοινότητα συναισθημάτων, ἠθικῶν καὶ πνευματικῶν ἀξιῶν, ἀκόμη δὲ καὶ μεταφυσικῶν, κοσμοθεωρητικῶν βιωμάτων. Διὰ τοῦτο, ὅταν συμβῇ ἀπὸ ἱστορικοῦς λόγους νὰ ἀποκοπῇ ἀπὸ τὸ ὅλον ἓνὸς ἔθνους ἓνα τμήμα καὶ νὰ ἐπιβληθῇ εἰς αὐτὸ τρόπος ζωῆς καὶ τρόπος τοῦ σκέπτεσθαι διαφορετικός, τὸ τμήμα τοῦτο κινδυνεύει νὰ ἀπορροφηθῇ καὶ συχνότατα ἀπορροφᾶται ἀπὸ τὸ ἄλλο ἔθνος, τὸ ὁποῖον τοῦ ἐπέβαλε διαφορετικὸν τρόπον τοῦ σκέπτεσθαι. Ὅ,τι εἶναι τὸ ἔθνος ἐξ ὑπαρχῆς, ἐκ καταβολῆς, δηλαδή κοινότης, τοῦτο ἀποτελεῖ διὰ τὴν πολιτείαν σκοπὸν. Ἡ πολιτεία θέλει νὰ μεταβάλλῃ τὴν κοινωνίαν εἰς κοινότητα. Ἀπλούστερα: ἡ πολιτεία ἐπιδιώκει νὰ ἑναρμονίσῃ τὰ συμφέροντα τῶν ὁμάδων μιᾶς κοινωνίας, τὰς ἀντιθέσεις τῶν λεγομένων τάξεων πρὸς τὸ γενικὸν συμφέρον, δηλαδή νὰ μεταβάλλῃ τὴν κοινωνίαν εἰς κοινότητα, ἢ ὁποῖα νὰ γνωρίζῃ μόνον τὸ γενικὸν συμφέρον. Τὸ ὄργανον διὰ τοῦ ὁποῖου ἡ πολιτεία ἐπιδιώκει νὰ μεταβάλλῃ τὴν κοινωνίαν εἰς κοινότητα εἶναι πάντοτε τὸ δίκαιον.

Τὴν θεωρητικὴν διάκρισιν μεταξὺ ἀπλῆς κοινωνίας καὶ κοινότητος τὴν ἀφελόμεν εἰς τὴν σύγχρονον κοινωνιολογίαν. Ἀπὸ τὴν προᾶξιν ὁμως τῆς ζωῆς τῶν συγχρόνων πολιτειῶν ἔχομεν τὴν ἐπικύρωσιν τῆς διακρίσεως αὐτῆς. Τὸ μέγα πρόβλημα τὸ ὁποῖον ἀντιμετωπίζει ἡ σύγχρονος πολιτεία εἶναι ἀκριβῶς τοῦτο: Πῶς θὰ ἑναρμονίσῃ τὰ κατ' ἰδίαν συμφέροντα τῶν κοινωνικῶν ὁμάδων πρὸς τὸ γενικὸν συμφέρον. Ἡ δὲ πάλῃ ἡ ὁποῖα συντελεῖται σήμερον εἰς τοὺς κόλπους τῆς πολιτείας εἶναι πράγματι δραματικὴ, διότι τὰ μέρη τείνουν νὰ διασπάσουν τὸ ὅλον. Κάποιος εἶπεν ὅτι, ἂν ἡ κοινωνία ἦτο ἀφ' ἑαυτῆς κοινότης, τότε ἡ πολιτεία δὲν θὰ ἦτο ἀναγκαία. Τὸ ἂν τοῦτο ἀπετέλεσε διὰ τοὺς ρομαντικοὺς τὴν ἀρετη-

ρίαν τοῦ ὄνειρου των, δηλαδή μιᾶς ζωῆς ἄνευ πολιτείας, ἔξω τῆς πολιτείας. Κατάλοιπα τοῦ ἄν τούτου ὑπάρχουν καὶ εἰς αὐτὸν τὸν Μαγκ, ὁ ὁποῖος ὡς πρὸς αὐτὸ εἶναι ἔξ ἴσου ρομαντικὸς ὅπως ὁ Ρουσσώ. Τὸ ἄν ὅμως τοῦτο εἶναι ἀνύπαρκτον καὶ διὰ τοῦτο τὸ κύριον ἔργον τῆς πολιτείας θὰ εἶναι πάντοτε τὸ πῶς θὰ μεταβάλη τὴν κοινωνίαν εἰς κοινότητα καὶ τὸ πῶς τὰ ἄτομα ἀπὸ ἀπλᾶ φυσικὰ πρόσωπα θὰ τὰ μεταβάλη εἰς προσωπικότητα. Τοῦτο εἶναι ὁ σκοπὸς τῆς πολιτείας, δηλαδή ἡ κατευθύνουσα αὐτὴν ἰδέα. Ὅπως τὸ ἄτομον ἔχει προορισμὸν ἀπὸ ἀπλοῦν φυσικὸν πρόσωπον ποὺ εἶναι νὰ γίνῃ προσωπικότης, ἔτσι καὶ ἡ κοινωνία ἀπὸ ἀπλοῦν σύνολον διαφόρων ομάδων μὲ ἀλληλοσυγκρουόμενα συμφέροντα ἔχει προορισμὸν νὰ γίνῃ κοινότης, ὅπου τὰ εἰδικὰ συμφέροντα ἑναρμονίζονται πρὸς τὸ γενικὸν συμφέρον. Ἡ ἀρχαϊκὴ πολιτεία τῶν Ἑλλήνων, δηλαδή ἡ πολιτεία μέχρι τῶν μέσων τοῦ 5ου αἰῶνος πρὸ Χριστοῦ, ὑπῆρξε κοινότης. Ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 5ου αἰῶνος καὶ ἐντεῦθεν ἡ κοινότης αὐτὴ ἤρχισε νὰ μεταβάλλεται εἰς κοινωνίαν, δηλαδή εἰς σύνολον ομάδων μὲ ἀλληλοσυγκρουόμενα συμφέροντα. Κατὰ δὲ τὴν ἐποχὴν κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ Πλάτων ἔγραφε τὸ μέγα πολιτικὸν του ἔργον περὶ Πολιτείας, ἡ πολιτεία, καὶ μάλιστα ἡ Ἀθηναίων πολιτεία, εἶχεν ἔξ ὀλοκλήρου χάσει τὸ πνεῦμα τῆς κοινότητος. Τοῦτο ἀκριβῶς τὸ πνεῦμα τῆς κοινότητος, ἀλλὰ φιλοσοφικῶς θεμελιωμένον, θέλει νὰ ἐπαναφέρῃ εἰς τὴν ζωὴν ἡ Πολιτεία τοῦ Πλάτωνος. Ἐφ' ὅσον τὸ πνεῦμα τοῦτο δὲν θὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν πολιτείαν, αὐτὴ εἶναι ἡ πεποίθησις τοῦ Πλάτωνος, «οὐκ ἔστι παῦλα κακῶν».

Ὅμως δὲν ὑπάρχει καμμία ἄλλη δύναμις νὰ μεταβάλη τὰ ἄτομα τῆς κοινωνίας εἰς προσωπικότητα ἔκτος ἀπὸ τὴν πολιτείαν. Ἡ πολιτεία εἶναι ὁ ρυθμιστὴς τῆς ζωῆς καὶ ὁ μέγας παιδαγωγὸς τῶν ἀνθρώπων. Τί εἶναι ὅμως προσωπικότης; Ὡς προσωπικότης ὁ ἄνθρωπος, λέγει ὁ Κάντ, εἶναι μία ἰδέα ἢ ὁποῖα γεννᾷ σεβασμὸν. Τοῦτο σημαίνει ὅτι ὁ ἄνθρωπος ὡς προσωπικότης γίνεται ὑποκείμενον καὶ ἀντι-

κείμενον ἠθικῆς συμπεριφορᾶς, ὑποκείμενον μὲν, ἐφ' ὅσον αὐτὸς συμπεριφέρεται πρὸς τοὺς ἄλλους, ἀντικείμενον δέ, ἐφ' ὅσον οἱ ἄλλοι συμπεριφέρονται πρὸς αὐτόν. Ὁ ἄνθρωπος γίνεται τώρα καθ' ἑαυτὸν σεβαστός. Δηλαδή ἔχει τὴν ἀπαίτησιν καὶ τὸ δικαίωμα νὰ γίνῃ ἀντικείμενον ἠθικῆς συμπεριφορᾶς τῶν ἄλλων. Τὸ δικαίωμα ὅμως τοῦτο τὸ ἔχει ὁ ἄνθρωπος, ἐπειδὴ ἔχει ὁ ἴδιος καταστῆ ὑποκείμενον ἠθικῆς συμπεριφορᾶς καὶ ἐπειδὴ ἡ κοινότης εἶναι κατ' οὐσίαν σχέσις καὶ ἐπικοινωνία προσωπικότητων καὶ τέλος κοινότης σκοπῶν καὶ ἀξιών. Διὰ τοῦτο ἡ προσωπικότης ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ ἀπαιτῆ ἀπὸ τοὺς ἄλλους τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ χρέους τῶν πρὸς αὐτήν. Ἔτσι ἡ ἰδέα τοῦ δικαιώματος στηρίζεται τελικῶς εἰς τὴν ἰδέαν τοῦ χρέους.

Τὸ δικαίωμα ὅμως εἶναι ἔννοια νομική, ἐνῶ τὸ χρέος εἶναι ἔννοια ἠθική. Ὅ,τι πρέπει νὰ κατανοήσωμεν εἶναι τοῦτο, ὅτι ἡ διαφορὰ αὐτὴ δὲν ἐμποδίζει νὰ προϋποθέτῃ ἡ μία ἔννοια τὴν ἄλλην, δηλαδή τὸ δικαίωμα νὰ προϋποθέτῃ τὸ ἠθικὸν χρέος. Ὅλοι αἰσθανόμεθα ὅτι μέσα εἰς τὸ δίκαιον ὑπάρχει ἡ ἰδέα τοῦ χρέους, τοῦ πρέπει, καὶ μάλιστα πρὸς δύο κατευθύνσεις. Ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος λέγομεν ὅτι πρέπει κανεὶς νὰ ζῇ σύμφωνα μετὰ τὸ δίκαιον. Ἀπὸ τὸ ἄλλο πάλιν μέρος δεχόμεθα ὅτι πρέπει εἰς τὸν καθένα νὰ ἀποδίδεται τὸ δίκαιόν του. Σύμφωνα μετὰ αὐτὴν τὴν πεποιθήσιν μιαν προσβολὴν τοῦ δικαίου τὴν αἰσθανόμεθα συνάμα καὶ ὡς προσβολὴν τῆς ἠθικῆς. Τὸ νόημα τῆς δικαστικῆς ἀγωγῆς ἐπιβεβαιώνει τὰ ἀνωτέρω. Ποῖον εἶναι τὸ νόημα τῆς ἀγωγῆς; Ὅτι ὁ ἐνάγων πρέπει νὰ λάβῃ τὸ δίκαιόν του καὶ ὅτι τὸ ἀδίκον πρὸς τοῦ ἔχει γίνῃ πρέπει νὰ ἀρθῇ. Καὶ τὸ νόημα τῆς ἐφέσεως ἔχει τὸν αὐτὸν χαρακτήρα, διότι διὰ τῆς ἐφέσεως λέγομεν ὅτι πρέπει νὰ μᾶς ἀποδοθῇ τὸ δίκαιον, τὸ ὁποῖον δὲν μᾶς ἔδωκεν ἡ πρώτη δικαστικὴ ἀπόφασις. Ἐρχόμεθα λοιπὸν πάντοτε πρὸς τὸ δίκαιον μετὰ ἓνα πρέπει. Διδακτικὴ ἐν προκειμένῳ εἶναι καὶ ἡ ἀγωγή τὴν ὁποῖαν ἐγείρει κάποιος, ὅταν δεχθῇ προσβολὴν παρ' ἄλλου τινός. Διὰ τῆς προσβολῆς ὁ

γεται κατ' οὐσίαν ἢ προσωπικὴ ἠθικὴ ἀξιοπρέπεια τοῦ ἀνθρώπου. Τὸ συμπέρασμα λοιπὸν εἶναι ὅτι τὸ δίκαιον ἔχει τὴν βάσιν του εἰς ὅ,τι ὀνομάζομεν χρέος. Ὁρθῶς κατὰ ταῦτα ὀρίζει τὸ δίκαιον ὁ Radbruch, ὅταν λέγῃ ὅτι τὸ «δίκαιον εἶναι ἐκπλήρωσις χρέους». Τὸ γεγονὸς ὁμῶς ὅτι ἡ ἰδέα τοῦ δικαίου στηρίζεται εἰς τὴν ἰδέαν τοῦ χρέους, δηλαδὴ τοῦ ἠθικοῦ δέοντος, εἶναι ἀποφασιστικὸν διὰ τὴν πολιτείαν, τουτέστι διὰ τὸ νόημα, τὸν προορισμὸν καὶ τὴν ἰδέαν τῆς πολιτείας.

Τὸ δίκαιον ὁμῶς δὲν προϋποθέτει μόνον τὸ χρέος ἀλλὰ καὶ τὴν ἐλευθερίαν πρὸς πλήρωσιν τοῦ χρέους. Ἡ δὲ ἐλευθερία αὕτη, ἢ ὁποία κατ' οὐσίαν ρυθμίζεται ἀπὸ τὴν πολιτείαν, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ εἶναι ἄλλη ἀπ' ἐκείνην τὴν ὁποίαν ὀρίζει ὁ Κάντ. Ὁ Κάντ λέγει ὅτι: «ἡ ἐλευθερία τοῦ καθενὸς πρέπει νὰ δύναται νὰ συνυπάρχῃ μὲ τὴν ἐλευθερίαν ὅλων τῶν ἄλλων». Τὴν ἐλευθερίαν ἀκριβῶς αὕτην ρυθμίζει πάντοτε ἡ πολιτεία. Καὶ τὸ παράδοξον εἶναι ὅτι τὴν ρυθμίζει διὰ τοῦ δικαίου. Ποῦ ἔγκειται τὸ παράδοξον; Ἐνῶς ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος τὸ δίκαιον προϋποθέτει τὴν ἐλευθερίαν διὰ νὰ πραγματοποιηῇ, ἔρχεται ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος τὸ δίκαιον καὶ προσδιορίζει τὴν ἐλευθερίαν αὕτην, δίδει δηλαδὴ εἰς αὕτην τὰ πλαίσια τῆς ζωῆς της.

Τὸ δίκαιον λοιπὸν ρυθμίζει πρῶτον τὴν ἐλευθερίαν τοῦ ἀτόμου ἔτσι ὥστε τὸ ἄτομον ἀπὸ ἀπλοῦν φυσικὸν πρόσωπον νὰ μεταβάλλεται εἰς προσωπικότητα, καὶ δεύτερον ρυθμίζει τὴν κοινωνίαν ἔτσι ὥστε αὕτη νὰ μεταβάλλεται εἰς κοινότητα. Τοῦτο εἶναι βεβαίως ἔργον μακρᾶς συνεχείας, διότι οὐδέποτε ἡ κοινωνία παύει νὰ γεννᾷ προβλήματα, ἐντεῦθεν δὲ καὶ τὸ δίκαιον κινεῖται.

Οἱ νόμοι τῆς πολιτείας, ἐφ' ὅσον εἶναι νόμοι δικαίου, ἀποσκοποῦν κατ' οὐσίαν εἰς τὴν ρύθμισιν αὐτῶν τῶν δύο μεγάλων προβλημάτων, τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀτόμου καὶ τῆς μεταβολῆς τῆς κοινωνίας εἰς κοινότητα. Ὅλα τὰ λοιπὰ προβλήματα ἀνάγονται εἰς αὐτὰ τὰ δύο βασικά.

Ὅμως τὸ δίκαιον, ἂν καὶ ρυθμίζει τὴν ἐλευθερίαν τοῦ

άτομου, καθ' ὃν τρόπον ἐξηγήσαμεν πρὶν, δὲν ἀποβιάλλει ποτέ τὸν βασικόν του χαρακτήρα, δηλαδή τὸν ἐξαναγκασμόν. Ὅλους τοὺς νόμους τῆς πολιτείας τοὺς χαρακτηρίζει τὸ γνώρισμα τοῦ ἐξαναγκασμοῦ. Ἡ ποινή, ἡ ὁποία συνοδεύει πάντοτε τὸν νόμον καὶ ἐπιβάλλεται εἰς ὅσους τὸν παραβαίνουν, εἶναι ἡ τρανὴ ἀπόδειξις, ὅτι ὁ ἐξαναγκασμὸς εἶναι ἀπαραίτητον γνῶρισμα τοῦ δικαίου. «Τὸ δίκαιον», λέγει ὁ Κάντ, «εἶναι ταυτόσημον μὲ τὴν δύναμιν τοῦ ἐξαναγκασμοῦ». Θὰ ἔλεγε κανεὶς ὅτι εὕρισκόμεθα ἐδῶ ἐνώπιον μιᾶς ἀντιφάσεως, ἔφ' ὅσον ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος χαρακτηρίζομεν τὸ δίκαιον ὡς ρυθμιστὴν τῆς ἐλευθερίας τῶν ἀνθρώπων καὶ συγχρόνως ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος θεωροῦμεν τὸν ἐξαναγκασμόν ὡς *conditio sine qua non* τοῦ δικαίου. ἼΙ ἀντίφασις εἶναι βεβιασθερανομενική. Τὸ δίκαιον, ὅπως εἶδαμεν, ρυθμίζει τὴν ἐλευθερίαν τοῦ καθενὸς ἔτσι, ὥστε νὰ δύναται αὕτη νὰ συνυπάρχη μὲ τὴν ἐλευθερίαν τῶν ἄλλων. ἼΙ ἐλευθερία ὁμοίως αὐτὴ εἶναι συνάρτησις τῆς ἀναγκαστικῆς ἰσχύος καὶ ἐπιβολῆς τοῦ δικαίου. Διὰ τοῦτο, ὅταν τὸ δίκαιον ἐμποδίσῃ δι' ἐξαναγκασμοῦ τὸν σφετερισμὸν τῆς ἰδιοκτησίας τοῦ ἄλλου, εἰσάγει ἓνα ἐμπόδιον δικαίου ἐναντίον τοῦ ἐμποδίου ποὺ παρεμβάλλει ὁ παραβάτης τοῦ νόμου περὶ ἰδιοκτησίας ἐναντίον τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἄλλου. ἼΙ διατύπωσις αὐτὴ ἀνήκει εἰς τὸν Κάντ, ὁ ὁποῖος ὁρίζει τὸν ἐξαναγκασμόν ἐν τῷ δικαίῳ ρητῶς ὡς «ἐμπόδισιν ἐνός ἐμποδίου τῆς ἐλευθερίας». Ὅταν ἐμποδίζομαι νὰ ἀφαιρέσω τὴν ἰδιοκτησίαν τοῦ ἄλλου, φαίνεται τότε ὅτι ἐμποδίζεται ἡ ἐλευθερία του. Ὅμως εἶναι αὐτονόητον ὅτι δὲν πρόκειται ἐδῶ περὶ ἐλευθερίας ἀλλὰ περὶ αὐθαιρεσίας. Λέν εἶναι λοιπὸν ἡ ἐλευθερία τὴν ὁποίαν ἐμποδίζει ὁ νόμος, ἀλλὰ ἡ αὐθαιρεσία, ἡ ὁποία, ἔφ' ὅσον τεθῇ εἰς κίνησιν, καταργεῖ τὴν συνύπαρξιν τῆς ἐλευθερίας ὅλων ἐντὸς τοῦ *corpus* τῆς πολιτείας.

Οὔτε τὸ ἀπλοῦν φυσικὸν πρόσωπον, τὸ ἄτομον, οὔτε ἡ κοινωνία ζοῦν αὐτομάτως ἐντὸς τοῦ νόμου, ἐντὸς τοῦ δικαίου.

Τοῦναντίον ἀμφοτέρω φέρουν ἀντίστασιν εἰς τὸν νόμον καὶ τὸ δίκαιον. Τὴν ἀντίστασιν ἀκριβῶς αὐτὴν τοῦ ἀτόμου καὶ τῆς κοινωνίας ἔρχεται νὰ κολάσῃ, νὰ καταργήσῃ ὁ ἐνυπάρχων εἰς τὸ δίκαιον ἔξαναγκασμός. Εἰς τοῦτο δὲ ἔγκειται ἡ θετικὴ συμβολὴ τοῦ δικαίου, ὅτι ἔξαναγκάζει τὸ πρόσωπον καὶ τὴν κοινωνίαν νὰ εἰσέλθουν εἰς τὸν χῶρον τῆς ἐλευθερίας, καὶ τὸ μὲν πρόσωπον νὰ γίνεται προσωπικότης, ἡ δὲ κοινωνία νὰ γίνεται κοινότης. Καὶ λέγω ἐπίτηδες νὰ γίνεται, διότι τὸ ἔργον τοῦτο δὲν τελειώνει ποτέ.

Ἄλλὰ ὁ ἔξαναγκασμός ὡς ἐμπόδιον εἰς τὰ ἐμπόδια τῆς ἐλευθερίας δὲν ὀδηγεῖ κατ' εὐθείαν καὶ εἰς τὴν ἠθικὴν ἐλευθερίαν, διότι ἡ ἠθικὴ ἐλευθερία ἔξωθεν δὲν ἐπιτυγχάνεται ποτέ. Δημιουργεῖ ὅμως ὁ ἔξαναγκασμός τὰς προϋποθέσεις καὶ διὰ τὴν ἠθικὴν ἐλευθερίαν, διότι κολάζει τὴν αὐθαιρεσίαν τοῦ ἀτόμου καὶ τῶν κοινωνικῶν ομάδων. Ὡς δύναμις ἔξαναγκασμοῦ τὸ δίκαιον διασφαλίζει εἰς τὸ ἄτομον τὸν χῶρον, ὅπου εἶναι δυνατόν νὰ φθάσῃ τοῦτο εἰς τὸν προορισμόν του, δηλαδή νὰ γίνῃ προσωπικότης, εἰς δὲ τὴν πολιτείαν τὸ δίκαιον ὡς δύναμις ἔξαναγκασμοῦ ἔξασφαλίζει τὸν ὑψηλὸν πνευματικὸν τῆς προορισμόν, διότι πολιτεία ἄνευ πνευματικοῦ προορισμοῦ παραμένει ἀπλῆ μυρμηκία τῶν ἀνθρώπων, ἔστω καὶ ἂν εἶναι δικαιοτάτη. Ὁ πνευματικὸς προορισμὸς τῆς πολιτείας συνίσταται κυρίως εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ πνεύματος τῶν πολιτῶν τῆς. Ἀπὸ τὴν ἀνάπτυξιν δὲ αὐτὴν πηγάζουν καὶ τὰ μεγάλα ἔργα τοῦ πνεύματος, ἡ οἰκονομία, ἡ τεχνικὴ, ἡ ἐπιστήμη, ἡ τέχνη καὶ ἡ φιλοσοφία. Ὁ Ἐγγελοσ, ὁ ὁποῖος εἶχε συνείδησιν τοῦ πνευματικοῦ προορισμοῦ τῆς πολιτείας, ὠνόμασε τὴν πολιτείαν «θεὸν ἐπὶ τῆς γῆς». Βεβαίως οὔτε θεὸς εἶναι ἡ πολιτεία, οὔτε ἡμίθεος, ἀλλὰ εἶναι δημιούργημα ἀντικειμενικὸν τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, εἶναι τὸ μέγα στρατήγημα τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος ἐναντίον τῆς αὐθαιρεσίας.

Κατὰ βάθος ἡ πολιτεία εἶναι ἓνα σύστημα ἀξιῶν διὰ τῶν ὁποίων ὁ ἄνθρωπος καὶ ἡ κοινωνία δίδουν νόημα καὶ περιε-

χόμενον εἰς τὴν ζωὴν των. Τὸ σύστημα τοῦτο τῶν ἀξιῶν ἀποτελεῖ τὸν πολιτισμόν. Ὁ πολιτισμὸς εἶναι συνεπῶς ὁ ἀπώτερος ἀντικειμενικὸς σκοπὸς τῆς πολιτείας. Τὸ σύστημα τοῦτο τῶν ἀξιῶν οἰκοδομεῖται ἐντὸς τῆς πολιτείας ἱεραρχικῶς, τὸ δὲ δίκαιον ὡς κατόρθωμα τοῦ ἀνθρώπου ἀποτελεῖ ἀξίαν πρωταρχικὴν τῆς ζωῆς, ἡ ὁποία ἐξασφαλίζει καὶ ὑποβαστάζει ὅλας τὰς ἀξίας τῆς πολιτείας ἀπὸ τῆς οἰκονομίας καὶ τεχνικῆς μέχρι τῆς τέχνης, τῆς θρησκείας καὶ τῆς φιλοσοφίας. Κανένα ἀπ' αὐτὰ τὰ ἀγαθὰ τοῦ πνεύματος δὲν νοεῖται δίχως τὴν πολιτείαν, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ τὸ θεμέλιον ὄλων τῶν ἀξιῶν τῆς ζωῆς. Εἰς τὴν προηγουμένην φιλοσοφικὴν γενεάν, πλησίον τῆς ὁποίας ἐμορφώθημεν καὶ ἡμεῖς, ὁφείλομεν τὴν ἐρμηνείαν τῶν ἀξιῶν τῆς ζωῆς. ἼΙ γενεὰ ἐκέλευε μᾶς ἐδίδαξεν ὅτι πέρα τῆς ἀπλῆς ζωῆς καὶ τῶν γυμνῶν πραγμάτων ὑψόνονται αἱ ἀξίαι, αἱ ὁποῖαι ἀποτελοῦν τὰ μέτρα καὶ τῆς ζωῆς καὶ τῶν πραγμάτων. Κατ' οὐσίαν πρόκειται ἐδῶ περὶ τῶν πλατωνικῶν ἰδεῶν, αἱ ὁποῖαι τῶρα ὀνομάζονται ἀξίαι. Καὶ τὸ δίκαιον ἀποτελεῖ ἀξίαν τῆς ζωῆς καὶ μάλιστα πρωταρχικὴν. Παρὰ τὴν πρωταρχικότητά του ὅμως τὸ δίκαιον προὑποθέτει, ὅπως εἶδαμεν, τὴν ἠθικὴν. Συνεπῶς τὸ δίκαιον τοῦ δικαίου ἔχει τὴν ρίζαν του εἰς τὸ ἠθικὸν χρέος.

Ἐπειδὴ ὅμως τὸ δίκαιον συνοδεύεται πάντοτε ἀπὸ τὸν ἐξαναγκασμόν καὶ ἐξαναγκασμὸς χωρὶς δύναμιν καὶ ἐξουσίαν δὲν ὑπάρχει, ἀπομένει νὰ ἀποσαρηνίσωμεν καὶ τὴν ἐννοίαν τῆς δυνάμεως ἢ, ὅπως ἔλεγον οἱ ἀρχαῖοι, τοῦ κράτους. Ἀπ' αὐτὸ τὸ γνῶρισμα τῆς δυνάμεως, ἡ ὁποία ἐπιβάλλει τὸν ἐξαναγκασμόν, ὀνομάσθη ἡ πολιτεία κράτος. Ὡς πρὸς τὸ ζήτημα ὅμως τῆς δυνάμεως καὶ τῆς ἐξουσίας τῆς πολιτείας δὲν ὑπάρχει ἀπόλυτος σαφήνεια. Ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος τονίζεται ὅτι ἡ πολιτεία χωρὶς δύναμιν εἶναι λιπόθυμος ἢ, ὅπως λέγει ὁ Κάντ, «πολιτεία χωρὶς δύναμιν εἶναι γελοιογραφία, ἀπλοῦν προσώπειον τῆς πολιτείας». Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος ἡ δυναμικὴ πολιτεία θεωρεῖται ἀπὸ πολλοὺς ὡς τρομοκρατία.

Ἡ δύναμις ὅμως τῆς πολιτείας δὲν εἶναι ἀπεριόριστος, διότι τὴν περιορίζει ἐξ ὑπαρχῆς τὸ δίκαιον. Τὸ δίκαιον, ὅπως ρυθμίζει — καὶ τοῦτο σημαίνει περιορίζει — τὴν ἐλευθερίαν τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς κοινωνίας, ἔτσι ρυθμίζει καὶ τὴν δύναμιν τῆς πολιτείας, ἣ ὁποία τὸ ἐπιβάλλει. Καὶ ὅπως τὸ δίκαιον ἔχει τὴν ρίζαν του εἰς τὸ ἠθικὸν χρέος, ἔτσι καὶ ἡ δύναμις δικαιώνεται ἀπὸ τὸ δίκαιον. Συνεπῶς πρόκειται μόνον περὶ τῆς δυνάμεως ἣ ὁποία ἐπιβάλλει τὸ δίκαιον. Πέραν τῶν ὁρίων τοῦ δικαίου πᾶς ἐξαναγκασμὸς εἶναι ἀθέμιτος. Ἰδιᾶς ἐξαναγκασμὸς παραδείγματος χάριν πρὸς μεταβολὴν τοῦ φρονήματος τῶν πολιτῶν, ἐφ' ὅσον τὸ φρόνημα τοῦτο δὲν γίνεται πρῶξις ἀντιστρατευομένη τὸ δίκαιον, εἶναι ἀθέμιτος. Συνεπῶς πρὸ τῆς δυνάμεως ὑπάρχει τὸ δίκαιον. Τὸ δίκαιον ἀποτελεῖ τὸ *a priori*, ἡ δύναμις τὸ *a posteriori* τῆς πολιτείας. Ἄν τοποθετήσωμεν τὴν δύναμιν πρὸ τοῦ δικαίου, τότε διαστρέφομεν καὶ καταστρέφομεν τὴν ἔννοιαν καὶ τὴν οὐσίαν τῆς πολιτείας. Ἡ δύναμις εἶναι τὸ μέσον, τὸ δίκαιον εἶναι ὁ σκοπός. Ἄλλο ὅμως εἶναι ἡ δύναμις, ἣ ὁποία εἶναι συνάρτησις τοῦ δικαίου, καὶ ἄλλο εἶναι ἡ βία. Εἰς τὴν ἐποχὴν μας συχνὰ ἡ βία ἀντικατέστησε τὴν δύναμιν ὡς συνάρτησιν τοῦ δικαίου. Ἡ σχέσις τῆς δυνάμεως πρὸς τὴν βίαν εἶναι ἡ αὐτὴ μὲ τὴν σχέσιν τῆς ἐλευθερίας πρὸς τὴν αὐθαιρεσίαν. Ὅπως ἡ ἐλευθερία περιορίζει καὶ καταργεῖ τὴν αὐθαιρεσίαν, ἔτσι καὶ ἡ δύναμις περιορίζει καὶ καταργεῖ τὴν βίαν.

Τὴν πολιτείαν ὅμως ὡς σύστημα ἀξιῶν τὴν ὑποβαστάζει τὸ ἔθνος ἢ καλύτερα τὴν γεννᾶ τὸ γένος ἀπὸ τὴν ψυχὴν καὶ τὸν νοῦν. Ὑπάρχει λόγος ὁ ὁποῖος μᾶς ἀναγκάζει νὰ προτιμήσωμεν τὸν ὄρον γένος ἀπὸ τὸν ὄρον ἔθνος. Εἰς τὴν ἑλληνικὴν μάλιστα ἱστορίαν ὁ ὄρος γένος ἔχει ἐπικρατήσει ἀπολύτως. Τί εἶναι γένος ἢ ἔστω ἔθνος; Αἱ γενεαὶ ποὺ ἔχουν παρέλθει, αἱ γενεαὶ ποὺ εἶναι ἐν ζωῇ τώρα καὶ αἱ γενεαὶ ποὺ μέλλουν νὰ ἔλθουν ἐν συνδυασμῶ πάντοτε πρὸς τὸ πνεῦμα, τὸ ὁποῖον διήκει διὰ μέσου ὄλων τῶν γενεῶν, ἀποτελοῦν τὸ γέ-

νος ἢ τὸ ἔθνος. Ὁ Fichte δρῶζει τὸ ἔθνος ὡς τὸ σύνολον τῶν ἐν κοινωνίᾳ ζώντων καὶ ἀφ' ἑαυτῶν φυσικῶς καὶ πνευματικῶς ἀναπαραγομένων ἀνθρώπων. Προσθέτει δὲ ὅτι τὸ σύνολον τοῦτο τῶν ἀνθρώπων ἀκολουθεῖ ἓνα εἰδικὸν νόμον τῆς ἐξελίξεως, κατὰ τὴν ὁποῖαν φέρει εἰς φῶς τὸ θεῖον. Ὅπως δ' Ἐγγελοσ ἔτσι καὶ ὁ Fichte, ὅπως βλέπομεν, θεοποιεῖ τὴν πολιτείαν. Εἰς τοὺς δύο αὐτοὺς φιλοσόφους ἔχει συνεπῶς τὴν ρίζαν τῆς καὶ ἡ σύγχρονος ἀπολυταρχία τῆς πολιτείας, δηλαδή ὁ δλοκληρωτισμός, εἴτε τὸ δμολογεῖ εἴτε ὄχι.

Εἶναι βεβαίως ἀναντίρρητον ὅτι ἡ ἀρχαία πολιτεία τῶν Ἑλλήνων ἀναδύεται κατ' εὐθειαν ἀπὸ τὴν θρησκευτικὴν τῶν συνείδησιν καὶ ὅτι οἱ θεοὶ ἀποτελοῦν τὰ βάρη τῆς πολιτείας. Ἐπίσης εἶναι βέβαιον ὅτι εἰς τὴν βάση πάσης ἀκῶμη καὶ τῆς ἐξ ὀλοκλήρου λογοκρατουμένης πολιτείας ὑπάρχει μία μεταφυσικὴ συνείδησις. Τέλος ὅ,τι ἰσχύει διὰ τὴν πολιτείαν ἰσχύει καὶ δι' ὅλα τὰ μεγάλα ἔργα τοῦ ἀνθρώπου, τὸ δίκαιον, τὴν τέχνην, τὴν ἐπιστήμην καὶ τὴν φιλοσοφίαν, δηλαδή εἰς τὴν βάση ὅλων αὐτῶν ὑπάρχει πάντοτε μία μεταφυσικὴ συνείδησις. Ἄλλο πρῶγμα ὅμως εἶναι νὰ θεοποιήσωμεν τὴν πολιτείαν καὶ ἄλλο εἶναι νὰ δεχθῶμεν ὅτι εἰς τὴν βάση τῆς ὑπάρχει μία μεταφυσικὴ συνείδησις. Τὸ πρῶτον εἶναι καθαρὰ εἰδωλολατρία, ἐνῶ τὸ δεύτερον εἶναι ἀναγνώρισις τῆς φύσεως τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος.

Ὅ,τι ὅμως ἐνδιαφέρει ἐδῶ εἶναι νὰ κατανοήσωμεν σαφῶς ὅτι ἡ ἀπλῆ σειρά τῶν γενεῶν δὲν ἀποτελεῖ τὸ ὅλον τῆς οὐσίας τοῦ ἔθνους. Τὰ στοιχεῖα τῆς οὐσίας τοῦ ἔθνους εἶναι πάντοτε δύο. Τὸ ἓνα εἶναι ἡ φύσις, ἡ σειρά τῶν γενεῶν. Τὴν σειράν αὐτὴν τῶν γενεῶν οἱ Λατῖνοι τὴν ὠνόμασαν *natio*, συγγενὲς τοῦ *natura*, οἱ δὲ Ἕλληνες γένος. Τὸ *natio* ἀποδίδει ἀκριβῶς τὸ γένος. Ἡ σειρά αὐτὴ τῶν γενεῶν ἀποτελεῖ τὴν φυσικὴν ἀναπαραγωγὴν τῶν ἀνθρώπων. Τὸ δεύτερον στοιχεῖον τοῦ ἔθνους εἶναι τὸ πνεῦμα, ὁ πολιτισμός, τὸν ὁποῖον προσλαμβάνει ἡ μία γενεὰ ἀπὸ τὴν ἄλλην καὶ τὸν προσαυξάνει, ἐφ' ὅσον αἱ ἀντικειμενικαὶ συνθήκαι

εἶναι εὐνοϊκαί, ἢ τὸν μεταβάλλει εἰς θρῦλον, ἐφ' ὅσον αἱ ἀντικειμενικαὶ συνθῆκαι τῆς ζωῆς τῆς εἶναι δυσμενεῖς. Τὴν πνευματικὴν αὐτὴν δημιουργίαν, ἢ ὁποία συνοδεύει τὴν σειράν τῶν γενεῶν, ὠνόμασεν ὁ Κάντ «τιμὴν τοῦ ἐλευθέρου ἔθνους».

Φύσις καὶ ἱστορία μὲ ἄλλους λόγους ἀποτελοῦν τὸ ὅλον τῆς οὐσίας τοῦ ἔθνους. Φύσις εἶναι ἡ σειρά τῶν γενεῶν, ἡ ἱστορία εἶναι τὸ πνεῦμα τὸ ὁποῖον διήκει διὰ μέσου τῶν γενεῶν. Καὶ εἰς τὴν μίαν καὶ εἰς τὴν ἄλλην περίπτωσιν πρόκειται περὶ δημιουργίας, περὶ γέννας. Ὁ Πλάτων εἰς τὸ Συμπόσιον παραλληλίζει τὰ δύο αὐτὰ γεγονότα: Τὴν γένναν τὴν φρυσικὴν διὰ τῆς ὁποίας ἔρχονται εἰς τὸν κόσμον οἱ ἄνθρωποι καὶ τὴν πνευματικὴν γένναν, τὸν τόκον ἐν τῷ καλῷ, διὰ τοῦ ὁποίου ἔρχονται εἰς φῶς τὰ πνευματικὰ ἀγαθὰ. Διὰ τῆς πρώτης γέννας, λέγει ὁ Πλάτων, ἐξασφαλίζεται ἡ φρυσικὴ ἀθανασία τοῦ γένους, διὰ τῆς δευτέρας ἡ πνευματικὴ του ἀθανασία. Διὰ τῆς σειράς τῶν γενεῶν τὸ ἔθνος ἀναβάλλει συνεχῶς τὸν φρυσικόν του θάνατον. Διὰ δὲ τῆς σειράς τῶν πνευματικῶν, ἠθικῶν καὶ λοιπῶν δημιουργημάτων του ἀναβάλλει τὸν πνευματικόν του θάνατον. Ἔτσι κάθε πολιτισμὸς ἔχει τὴν ρίζαν του εἰς τὸ ἔθνος. Ἡ ἀκτινοβολία ὅμως ἑνὸς πολιτισμοῦ, ἐφ' ὅσον εἶναι μέγας, εἶναι πάντοτε ὑπερεθνικὴ, διότι τὸ πνεῦμα, ἅπαξ γεννηθῆ, ἔλθῃ εἰς φῶς, εἶναι κοινὸν ἀγαθὸν τῆς ἀνθρωπότητος. Τὸ πνεῦμα ὅπου θέλει πνεῖ. Ἡ ἀνθρωπότης ἐξ ἄλλου συνίσταται πάντοτε ἀπὸ ἔθνη, ἄλλως εἶναι κενή, ἀφηρημένη ἔννοια, δίχως κανένα περιεχόμενον. Μία ἀνθρωπότης δίχως ἔθνη καὶ δίχως τὴν ποικιλίαν τοῦ πνεύματος τῶν ἔθνῶν εἶναι κενὸς λόγος. Ἡ κοινωνία, τὴν ὁποίαν, ὅπως εἶδομεν, ἡ πολιτεία ἀποσκοπεῖ νὰ μεταβάλλῃ εἰς κοινότητα ἀνωτέρας μορφῆς, εἶναι ἀκριβῶς τὸ ἔθνος. Αὐτοῦ τὴν ἐλευθερίαν ἔρχεται νὰ ρυθμίσῃ ἡ πολιτεία μὲ τὸ δίκαιον, πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς φρυσικῆς του ἐπιβιώσεως καὶ τῆς πνευματικῆς του ἀναδείξεως.

Ὁ λεγόμενος θετικισμὸς πιστεύει ὅτι μόνον τὸ αἰτομον

εἶναι πραγματικόν, δηλαδή μόνον αὐτὸ ἔχει ὄντοτητα. Τοῦτο δὲν εἶναι ἀληθές, διότι καὶ τὸ ἔθνος ἀποτελεῖ ὄντοτητα, καὶ μάλιστα κατὰ μίαν ἔννοιαν ἀνωτέραν ἀπὸ ὅ,τι τὸ ἄτομον. Τὸ ἔθνος δὲν εἶναι μόνον κάτι περισσότερον ἀπὸ τὰ κατ' ἰδίαν ἄτομα, ἀλλὰ καὶ κάτι περισσότερον ἀπὸ τὸ σύνολον τῶν ἀτόμων τοῦ ἔθνους, εἶναι τὸ ὅλον. Τὸ δὲ ὅλον, κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη, εἶναι περισσότερον καὶ ἀπὸ τὸ ἄθροισμα τῶν μερῶν. Βεβαίως τὸ ἔθνος δὲν ἔχει τὴν φυσικὴν, ὑλικὴν πραγματικότητα τοῦ ἀτόμου, καὶ ὡς πρὸς αὐτὸ ὁ Θετικισμὸς ἔχει δίκαιον. Ἡ ἔννοια ὅμως τῆς πραγματικότητος εἶναι πολὺ εὐρύτερα, δὲν περιέχει μόνον τὰ φυσικὰ ὄντα, ἀλλὰ καὶ τὰ ψυχικὰ γεγονότα καὶ τὰ δημιουργήματα τοῦ πνεύματος. Καὶ ὁ Θετικισμὸς ὡς θεωρία ἀνήκει εἰς τὴν εὐρύτεραν αὐτὴν ἔννοιαν τῆς πραγματικότητος. Εἰς τὰ δημιουργήματα τοῦ πνεύματος ἀνήκει καὶ τὸ δίκαιον, ὅπως ἀνήκουν καὶ οἱ ἀριθμοὶ ὡς νοήματα. Κανεὶς ὅμως δὲν δύναται νὰ ἰσχυρισθῇ ὅτι τὸ δίκαιον καὶ οἱ ἀριθμοὶ δὲν ὑπάρχουν, ἐπειδὴ δὲν ἔχουν φυσικὴν παρουσίαν. Ὑπάρχουν ἀμφοτέρωθεν ὡς νοήματα καὶ τὸ μὲν δίκαιον κατευθύνει τὴν πολιτείαν, οἱ δὲ ἀριθμοὶ καὶ αἱ πολύπλοκοι σχέσεις των κατευθύνουν τὴν φυσικὴν ἐπιστήμην. Τέλος καὶ αὐτὸς ὁ Θετικισμὸς ὑπάρχει ὡς σύστημα νοημάτων. Συνεπῶς *de facto* δέχεται καὶ ὁ ἴδιος μίαν εὐρύτεραν ἔννοιαν τῆς πραγματικότητος, ἄλλως δὲν δύναται οὔτε ὁ ἴδιος νὰ ὑπάρχη.

Ὅπως τὸ ἄτομον μέσα εἰς τὸ σύνολον τοῦ ἔθνους ἔχει εἰδικὸν καὶ συγκεκριμένον προορισμόν, ἔτσι καὶ τὸ ἔθνος μέσα εἰς τὸ σύνολον τῶν ἐθνῶν, τὴν ἀνθρωπότητα, ἔχει εἰδικὸν καὶ συγκεκριμένον σκοπόν. Ὁ εἰδικὸς σκοπὸς τοῦ ἀτόμου ἐντὸς τῆς πολιτείας εἶναι νὰ γίνῃ τοῦτο προσωπικότης. Ὁ εἰδικὸς σκοπὸς τοῦ ἔθνους ἐντὸς τῆς ἀνθρωπότητος εἶναι νὰ ὑπηρετήσῃ διὰ τοῦ πνεύματός του τὴν ἀνθρωπότητα, δηλαδή νὰ ὑψωθῇ τόσον, ὥστε τὰ δημιουργήματά του τὰ πνευματικά, ἂν καὶ θὰ εἶναι πάντοτε σὰρξ ἐκ τῆς σαρκός του καὶ ὅσπουν ἐκ τῶν ὀστέων του, νὰ πραγματώνουν τὴν ἔννοιαν καὶ τὴν ἐλευθερίαν τοῦ ἀνθρώπου γενι-

κῶς. Τοῦτο ὅμως δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ γίνῃ ἄλλως παρὰ μόνον, ἐφ' ὅσον τὸ ἔθνος δαπανᾷ ὅλας του τὰς δυνάμεις εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ ἑαυτοῦ του, διότι μόνον τότε δημιουργεῖ καὶ διὰ τὴν ἀνθρωπότητα. Ἡ σχέσηις δηλαδή μεταξὺ ἔθνους καὶ ἀνθρωπότητος εἶναι, ὅπως λέγομεν εἰς τὴν φιλοσοφίαν, διαλεκτική. Μὲ ἀπλᾶ λόγια: δὲν ὑπάρχει τὸ ἓνα δίχως τὸ ἄλλο.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
 ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
 ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
 ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ